

KATHOLIEK ONDERWIJS IN BELGIË PUBLICATIE

Jan De Maeyer & Paul Wynants

Opvoeding en onderwijs zijn een gevoelige en veelzijdige materie. In het onderwijs worden hoge verwachtingen en ambities gesteld. Dat is ook het geval met de nieuwe publicatie die KADOC in samenwerking met de onderwijskoepels Katholiek Onderwijs Vlaanderen en SeGEC realiseerde. Het boek *Katholiek Onderwijs in België. Identiteiten in evolutie, 19de-21ste eeuw* is het resultaat van een grootschalig onderzoeksproject waaraan liefst 27 auteurs hun medewerking verleenden. Het heeft betrekking op het hele land, beslaat een lange periode, wijdt zich aan alle onderwijstypes, met uitzondering van de universiteit, en stelt de rol van de diverse protagonisten (van de bisschoppen tot de leerlingen en hun ouders) in het licht. Bovendien wil het meer zijn dan een loutere synthese van de bestaande geschiedschrijving. Het gaat kortom om een ‘culturele biografie’ van het katholiek onderwijs in België waarin de identiteiten van het Belgisch katholiek onderwijs worden afgelijnd, identiteiten die werden geconcipieerd, geconstrueerd, beleefd, waargenomen, geassumeerd of gecontesteerd. Ze vertaalden zich in ideeën, waarden, discours, teksten en normen en manifesteerden zich in symbolen, voorstellingen, gedragingen en praktijken. Ze drukten zich ook uit in de leefomgeving, de atmosfeer, de wijze van bestuur en financiering, of de manier van omgang met de ander, man of vrouw, volwassen of jong, christen of niet-christen.

Het eerste deel van het boek geeft een overzicht van het juridische, politieke en institutionele raamwerk waarbinnen het katholiek onderwijs zich in België bewoog. Dat kader bepaalde in grote mate de ontwikkelingsmogelijkheden van het net. Het tweede deel is gewijd aan de ‘bouwstenen’. Daarmee worden de verschillende types van onderwijs en de voornaamste centrale actoren bedoeld die actief waren in de geschiedenis van het wijdvertakte katholieke onderwijsnet. Het derde deel brengt de ‘cultuurkenmerken’ van het katholiek onderwijs, zoals de religieuze dimensie, de pedagogie of onderwijsmethode, het profiel van de leerkrachten, de genderverhoudingen of de parascolaire activiteiten. In de verschillende

delen en bijdragen zijn portretten van tien representatieve protagonisten vervlochten. De zorgvuldig gekozen iconografie is een andere manier om het verhaal concreet en begrijpelijk te maken.

Een zuster van Liefde aan het bord in een eerste leerjaar. Foto, ca. 1960. [KADOC]

De geschiedenis van het katholiek onderwijs in België verliep helemaal niet lineair, maar is zeer complex. Uit het onderzoek kwamen vier 'versluierde' wezenskentrekken van het katholiek onderwijs naar boven: diversiteit en homogeniteit, lokaal en globaal, flexibiliteit en een taaie organisatiecultuur en ten slotte bevoogding en ontvoogding. We schetsen ze hier even kort.

Diversiteit en homogeniteit

Het katholiek onderwijs vertoont historisch gezien een grote diversiteit aan historische onderwijsrealiteiten, -praktijken en -ideeën. Het katholiek scholenlandschap is in historisch perspectief in grote mate te vergelijken met een lappendeken. De vele kleur- en textuurverschillen werden niet alleen bepaald door de eigen aard van de verschillende initiatiefnemers of inrichtende machten, maar ook door het doelpubliek of door het type van onderwijs dat werd verstrekt. Bovendien is er de niet te ontkennen rol van individuele actoren of specifieke gebeurtenissen.

In België vond het katholiek onderwijs zijn natuurlijke inbedding niet in de staat, maar in de familie en de civil society, met de kerk als bovennatuurlijk sluitstuk. De tussenkomst van de staat werd er sterk beknot door een politieke cultuur die zich kenmerkte door

Les over de slinger
van Foucault in het
jezuïetencollege in
Doornik. Foto, ca.
1890.
[KADOC, BML]

een grote gehechtheid aan de individuele vrijheid en de autonomie van het lokale gezag. In feite is het katholiek onderwijs in België een organisch gegroeid geheel. Daarom biedt het zo sterk een spiegel van de evoluerende samenleving en de diversiteit aan gemeenschappen die daarvan deel uitmaakten. De evoluties die ze doormaakten, de waarden, vragen en verwachtingen die ze koesterden, vonden vanzelfsprekend een doorslag in bijvoorbeeld de organisatiecultuur, het pedagogisch project en de leerinhoud van de katholieke scholen. Dat gebeurde soms met vertraging, maar soms ook met een snelheid en handigheid die zelfs anticipatie doen vermoeden.

Kort gezegd zijn er vijf etappes te onderscheiden: 1) de uitbouw van het lager en het industrieel onderwijs (1830-1918); 2) de ontwikkeling van technisch dagonderwijs en industrieel avondonderwijs (1918-1945); 3) een dubbele herstructurering na de oorlog met het organiseren van technisch onderwijs (eerder theoretisch) en beroepsonderwijs (eerder praktisch) en dat voor zowel meisjes als jongens en de geleidelijke democratisering van het algemeen-vormend secundair onderwijs (1945-1960); 4) de bewerkstelling van gelijke kansen in en de vernieuwing van het secundair onderwijs (1960-1975) en ten slotte 5) de regionalisering van het onderwijs, waardoor elke cultuurgemeenschap in België haar eigen accenten kon leggen.

De in se sociale verbreding van het katholiek onderwijs in België ging gepaard aan een tweede proces van groei naar een grotere organisatorische homogeniteit. In zekere zin verliep dat proces parallel. Via de lange en soms moeizame weg leidde het naar een

koepelstructuur die uiteindelijk maar in 1957 gestalte kreeg in de zogenaamde ‘Guimardstraat’ en later ingevolge de regionalisering ook de ‘avenue Mounier’. Het is dus pas in de tweede helft van de 20ste eeuw dat het katholiek onderwijs een gezicht kreeg. Het wil echter niet zeggen dat het katholiek onderwijs daarmee een eenheidsstructuur of een centrale organisatiestructuur kreeg. In essentie gaat het om een koepelstructuur, die helemaal niet in de plaats kwam van de lokale schoolcomités of inrichtende machten. Dat is zo gebleven tot op de dag van vandaag.

Jongeren van het Collège Don Bosco in Sint-Lambrechts-Woluwe, 2015.
[Brussel, SeGEC;
© Guy Lambrechts]

Lokaal en globaal

De lokale verankering was merkbaar op minstens vier vlakken. Ten eerste werd een groot aantal scholen opgericht door lokale actoren op het terrein, geestelijken of leken, om tegemoet te komen aan noden in de dorps- of stedelijke gemeenschappen. Wanneer initiatieven werden gestimuleerd door een hoger niveau, zoals een bisdom of een grote congregatie, was dat dikwijls in antwoord op een vraag die van het lokale vlak kwam, zoals de parochiale geestelijkheid, leken, of het gemeentebestuur. Ten tweede organiseerden en financierden die instellingen zich voor een groot deel dankzij lokale structuren en beschikten ze over een zekere autonomie. Ten derde waren de dorps- of stedelijke gemeenschappen sterk betrokken bij die instellingen. Ten vierde was de katholieke school de initiatiefnemer van parascolaire activiteiten die het leven in de steden en dorpen ritmeerden. Ze was bovendien de verzamelpaats van een intens lokaal verenigingsleven, waarvan het onderwijzend personeel vaak de stuwende kracht was.

De lokale verankering werd gecombineerd met een openheid op de wereld. De katholieke scholen onderhielden nauwe banden met een katholieke kerk die in alle continenten was ingeplant. Ze waren dikwijls ook in handen van religieuze instituten met een internationale uitstraling. Daaruit resulteerde de neiging tot universaliteit, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de wereldwijde verspreiding van pedagogische modellen met homogene grondslag, de steun, tot in de klassen toe, aan de missionaire beweging en de verspreiding van gedragsmodellen die aan de leerlingen in heel het Westen, en daarbuiten, werden voorgehouden.

Flexibiliteit en een taaie organisatiecultuur

Het katholiek onderwijs in België verwierf in de voorbije eeuwen een groot, zelfs dominant marktaandeel. Dat was deels te danken aan de grote lokale verankering van het katholieke scholennet, die toeliet de vinger aan de pols te houden van de variërende maatschappelijke noden inzake overdracht van kennis en attitudes en dus ook een grote flexibiliteit vereiste. In verschillende bijdragen wordt in dat verband gewezen op de haast onschatbare inzetbaarheid van de religieuze instituten die zich toelegden op onderwijs en opvoedingsapostolaat. Maar het inspelen op de evoluerende onderwijsnoden vergde ook een zoektocht naar de noodzakelijke financiële middelen. Aanvankelijk leek de expansie - zowel ruimtelijk, typologisch als qua doelpubliek - nog te lukken met wat bisdommen, religieuze instituten en lokale gemeenschappen aan eigen middelen, opbrengsten en sponsoring konden samenleggen. Om echter te blijven voldoen aan de groeiende maatschappelijke vraag, om het tempo van de moderniteit bij te benen, werd publieke steun onontbeerlijk. Die publieke steun kon evident niet zonder nieuwe of bijkomende voorwaarden: scholen moesten dus in de voorbije eeuwen leren omgaan met de eisen die de alsmaar bredere subsidiestroom met zich meebracht. Men moest zich een nieuwe cultuur van verantwoording eigen maken en ook leren omgaan met de inspraak van de overheid.

De grote flexibiliteit van het katholiek onderwijs, waarbij de overgeleverde modellen en tradities voortdurend 'bij de tijd' werden gebracht en zo werden overgedragen aan nieuwe generaties onderwijskrachten en leerlingen, ging gepaard met een taaie organisatiecultuur. We raken hier aan de spreekwoordelijke keerzijde van de medaille. Het vasthouden aan traditie kreeg in de voorbije twee eeuwen weleens de overhand op de wenselijke dialoog met de samenleving. Die taaie organisatiecultuur werd gekenmerkt door een grote zin voor gezag en hiërarchie, gehoorzaamheid aan superior of directeur, zuster-overste of directrice. Tegelijk manifesteerden zich in het katholiek onderwijs een grote veeleisendheid en een hoog verwachtingspatroon tegenover leerkrachten en leerlingen, om van de ouders nog maar te zwijgen. Het leidde niet zelden tot een zeker formalisme, wat treffend tot uiting kwam in tal van overgeleverde schoolreglementen. Die veeleisendheid vormde

Sluitzegels tegen de
onderwijspolitiek
van minister Collard,
1955.
[Leuven, KADOC]

ook een belemmering voor de geleidelijke maar noodzakelijke integratie van leken als beroepsleerkrachten. In feite werd daardoor tot in de vroege jaren 1960 de doorbraak van gehuwde vrouwen bemoeilijkt, omdat men halsstarrig vasthield aan het ideaal van de volledige beschikbaarheid van de ongehuwde vrouw in het onderwijs en naar analogie uitging van de volledige beschikbaarheid van de gehuwde vrouw voor haar echtgenoot en gezin.

Verder werd de organisatiecultuur gekenmerkt door een grote zuinigheid, ook al werd die soms en zeker vanaf de jaren 1890-1900 opzijgezet voor de bouw en soms rijkelijke uitmonstering van kapellen of prestigieuze nieuwbouwcomplexen. Die infrastructuur moest de slagkracht en ook wel de moderniteit van het katholieke scholennet tonen. Maar de gesignaleerde zuinigheid bleef en ging ook vergezeld met een groot geloof in het subsidiariteitsbeginsel en het hoger gesignaleerde wantrouwen tegenover de staat en de civiele overheden bevoegd voor opvoeding en onderwijs. In het boek wordt geopperd dat de taaie organisatiecultuur allicht nog het best te typeren is als een uitgesproken geloof in het gelijk en het succes van de eigen aanpak.

Bevoogding en ontvoogding: de christelijke identiteit

Tot het begin van de jaren 1960 waren de katholieke scholen in een soort ideologisch en organisatorisch bastion geïntegreerd: de preconciiliaire kerk. In de schoot daarvan werd godsdienst hoofd-

zakelijk gedefinieerd in termen van onomstreden dogma's en onveranderlijke praktijken. Er waren zeker ook vernieuwende stromingen, maar die hadden dikwijls grote moeite om zich te manifesteren. De voorgedij werd dan ook uitgeoefend door Rome (*Roma locuta est*) en de bisschoppen. Op sociaal vlak bleef paternalisme lange tijd domineren, ondanks het vaak beslissende engagement van geestelijken en leken in emancipatorische stromingen, zoals de christendemocratie of de Vlaamse beweging. Het was tegelijkertijd conservatief en meritocratisch van inspiratie. Het ging er in de eerste plaats om elke leerling voor te bereiden op de rol die een bevoogdende sociale orde hem toeweest, in functie van geslacht en sociale herkomst. De mogelijkheden tot sociale promotie waren voorbehouden aan een kleine minderheid, die gevormd werd door diegenen die in het vocabularium van die tijd "de besten" werden genoemd.

Door de sociale veranderingen en de evolutie van de kerk, met het Tweede Vaticaans Concilie, veranderde dat in de richting van meer emancipatie, ondanks soms tegenstand, zoals bijvoorbeeld de oppositie van sommige katholieken tegen het vernieuwd onderwijs. Daaruit volgde een dubbele evolutie, die zich niet alleen vertaalde in het godsdienstonderwijs, maar ook in de globale visie van het katholiek onderwijs. De opmars van het pluralisme in de westerse samenleving kon niet worden genegeerd. De verhouding tot de kerken en de godsdienst veranderde, wat repercussies had voor de "missie" van de katholieke school. Die kon zich niet langer beperken tot het overdragen van een spirituele en godsdienstige erfenis. Zonder de christelijke traditie de rug toe te keren, die de basis van de benaderingswijze bleef, moest ze door haar heterogeen geworden publiek op nieuwe uitdagingen ingaan: het updaten van de belangrijkste zinvragen en een opening maken naar de transcendentale dimensie en dat in dialoog met andere, al dan niet religieuze, overtuigingen, waarbij volwassen christelijke engagementen werden aangemoedigd. Op sociaal vlak kreeg dezelfde emancipatorische stroming de bovenhand. De katholieke school definieert haar doelstellingen niet meer in termen van de voortzetting van de bestaande sociale hiërarchie. In een ongelijk gebleven maatschappij, beoogt ze zoveel mogelijk elke leerling alle mogelijkheden tot intellectuele en culturele ontplooiing te bieden.

Dit rijkelijk geïllustreerd boek (576 pagina's, incl. een uitgebreide bibliografie, statistieken en een index) verschijnt in het Nederlands en in het Frans bij de uitgeverijen Halewijn en Averbode Erasme. Het kost 49 euro en kan in de boekhandel of bij de uitgeverijen worden besteld:

Halewijn-uitgaven - Halewijnlaan 92 - 2050 Antwerpen;
bestellingen@halex.be

Éditions Averbode - Service clientèle - BP 54 - 3271 Averbode;
commandes@verbode.be